

FABIAN KAULFÜRST

SERBSKI INSTITUT, CHÓŠEBUZ
fabian.kaulfuerst@serbski-institut.de

AWDIJOWY KORPUS MAMINORĚCNEJE DOLNOSERBŠĆINY AKO ŽRĚDLO ZA PĚSLEŽOWANJE DOLNOSERBSKEJE DIALEKTALNEJE FRAZELOGIJE

Klucowe słowa: dolnoserbska dialektalna frazeologija, rěcny portal dolnoserbski.de, awdijowy korpus, frazeologiske jednotki nimskego póchada, frazeologizmy w bilingualnych a multilingualnych kontekstach

Keywords: Lower Sorbian Dialectal Phraseology, Language Portal Dolnoserbski.de, Text and Speech Corpus, Phraseological Units of German Origin, Phraseologisms in Bilingual or Multilingual Contexts

Zawježenje

Dolnoserbšćina słuša k nejwěcej wobgrozonym rěcam w Europje. Licba maminorěcnych powědarjow (*native speakers*) drje jo mjaztym spadnuła pód 500, normalnje w starstwje wušej 80 lět. Glědajucy na toš tu rěcnu situaciju jo jedno z glownych tematiskich pólow Chóšebuskego wótžělenja Serbskego instituta dokumentacija rěcy. Pód adresu <https://dolnoserbski.de> póbitujo wóno wšake rěcne resource. Nejwěcej recipěrujo se internetowy *Nimsko-dolnoserbski słownik* (Deutsch-niedersorbisches Wörterbuch, krotko DNW)¹, kótaregož manuskript wopšimjejo tuchylu něži 90 000 lematow, jasnje wětšu licbu wóznamow a žasetki tysac pšikładow. W słowniku namakaju se teke tysace serbskich frazeologizmow, wjele z nich njejo było do toho w leksikografiskich žělach wopisanych. Wětšy part wustupuju toš te jednotki ako ekwiwalenty nimskich frazeologizmow w šyršem zmysle, casy pak teke ako wótpowědnik nje frazeologiskego nimskego wuraza resp. pšikłada².

¹ <https://dolnoserbski.de/dnw>. Wšykne w teksće pódane internetowe žrědla a pokazki su se slědny raz skontrolěrowali 24 I 2020 a wótblyščuju staw toho dnja.

² By gódne było, toš ten material systematiski pšejš, frazeologizmy zidentificěrowaš a z wizeńja frazeologije leksikografiski wobžělaš.

Mimo toho namakaju se na wušej pomjenjonem portalu dolnosersbskich rěcnych resursow zdigitalizěrowane wersije (historiskich) dolnosersbsko-nimskich słownikow³. Hynac ako w šišćanych wersijach móžo se w online-wersiji teke za nimskorěčnym materialom słownikow pytaš. Frazeologiski material toš tych słownikow jo se identifikěrowa⁴ a pó žětach z wizenja frazeologije wopisał. Na portalu jawi se toš ten „frazeologiski słownik“ pód mjenim „Dolnosersbske rěčne wobroty a písłowa“⁵.

Dalšny žěl internetowego boka prezentěrujo wšake resurse zwězane z dolnosersbskim pšawopisom⁶. Mimo pšistupnjonych regulow, kótarež bazěruju na knižkach Manfreda Starosty 1982 a nowšych póstajenjach Dolnosersbskeje rěčneje komisije, jawi se how teke w Serbskem instituše wuwijana software za pšawopisnu kontrolu a pšawopisny słownik. Slědny pšistupnijo zrazom serbske jedno- a wěcejšlowne wuraze DNWja a jo stakim serbskorěčny pšistup k materialoju toho dotychměst nejwobšyrnjějšego leksikografiskego wopisowanja dolnosersbskego słowoskłada.

Dalej póbitujo portal informacije wó dolnosersbskem wugronjenju⁷, pšistup k dolnosersbskemu tekstowemu korpusu⁸ a k digitalnej ediciji slědneho šišćanego wudaša dolnosersbskeje Biblije z lěta 1868⁹.

Wětšyna na portalu póbitowanych rěcnych resursow pósěgujo se na standardnu dolnoserbšćinu. Wuwzeše twóri awdijowy korpus maminorěčneje dolnoserbšćiny¹⁰, kótaryž jo głownje wusměrjony na dialektalnu dolnoserbšćinu. Za pšedlažecy nastawk njejo było móžno, tam zgromažony material systematiski wupóćeraš. Wótmysl jo skerjej na to pokazaš, až jo material online pšistupny a až mógu jen wědomnostniki pó celem swěše wužywaš za swóje slěženja.

Zakładne informacije wó awdijowem korpusu

Pšedstajony specifiski korpus jo nastał w projekše, kótaryž jo był financěrowany wót załožby VolkswagenStiftung we wobłuku wjelikego spěchowańskego progra-

³ Pód adresu <https://dolnosersbski.de/ndw> namakaju se słowniki Johanna Georga Zwahra (1847), Arnošta Muki (1911–1928), Bogumiła Šwjele (1961) a Manfreda Starosty (1999).

⁴ Glědajucy na somatisku frazeologiju jo słownik Starosty (1999) we formje nastawka wupóćerał teke Szpila (2017).

⁵ <https://dolnosersbski.de/nrs>.

⁶ <https://dolnosersbski.de/ortografija>.

⁷ <https://dolnosersbski.de/wugronjenje>.

⁸ Korpus jo pšistupny pód adresu <https://dolnosersbski.de/korpus> a w šyršej měrje teke na bokach Českego národnego korpusa (<https://kontext.korpus.cz>, dotko).

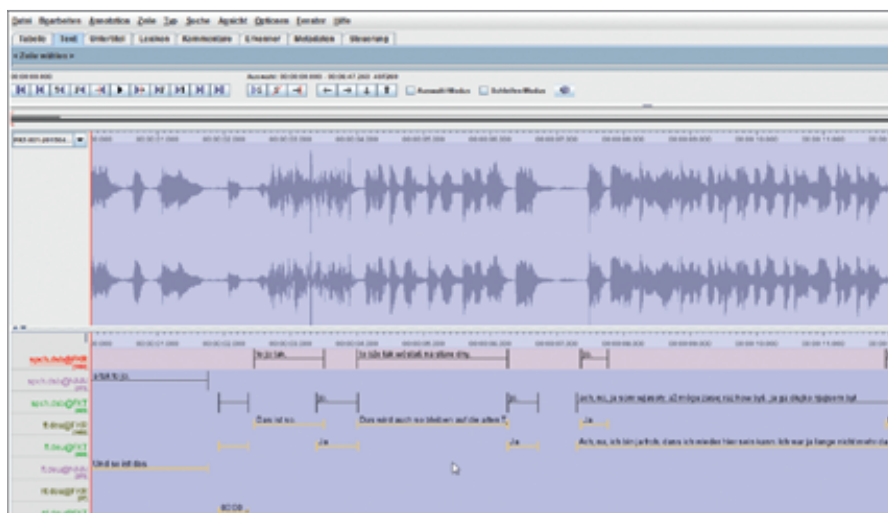
⁹ <https://dolnosersbski.de/biblija>.

¹⁰ <https://dolnosersbski.de/dobes>.

ma „Dokumentation bedrohter Sprachen” (krotko: DoBeS)¹¹. W běgu projekta jo se nagrało 100 góžin awdijowego materiala z něži 70 powědarkami a powědarjami. Teksty su se pó wěstych zasadach (pšir. Bartels, Thorquindt-Stumpf 2013: 48–56)¹² transkriběrowali (dogromady něži 700 000 tokenow) a dodatnje pšestajili do nimšćiny. Transliteracija a pšeložk stej se z pomocu wósebneje anotaciskeje softwarje za awdijowe a widejowe dataje ELAN¹³ zwězałej z pšislušnymi žěłami awdijowych datajow. Stakim jo móžno, pytaš za serbskim abo nimskim wurazom a z namakanych tekstowych pasažow direktnje pšejš na wótpowědny zukowy doklad. Wušej togo jo se ze wšych tekstow wuzwóliło 20 pasažow, kótarež su se teke pšestajili do engelsćiny a su se dodatnje transkriběrowali z pomocu mjazynarodnego fonetiskego alfabeta IPA¹⁴.

Celkowy material jo se gromaže z materialami drugih wobgrozonych rěcow pšistupnił pód adresu <https://archive.mpi.nl>¹⁵. How mógu se downloadowaš celkowe awdijowe nagrawanja we formaše *.wav gromaže z datajami we formaše *.eaf a *.pfsx, kótarež su notne za žěło w softwarje ELAN.

Wobraz 1: Zukowa dataja z pširědowanym serbskim a nimskim tekstem w programje ELAN

¹¹ W Serbskem institute jo se žěłało na projekše wót 2010 do 2017, na njom su byli na boce instituta głownje wobžěłone Hauke Bartels, Kamil Thorquindt-Stumpf, Marcin Szczepański a Jan Měškank. Wětšyna materiala jo se nazběrała wót dalšnych, wětšy part eksternych pomocnikow.

¹² Někotare konwencije su dokumentěrowane pód adresu https://archive.mpi.nl/islandora/object/lat%3A1839_00_0000_0000_0022_1EBD_E/datastream/OBJ/download.

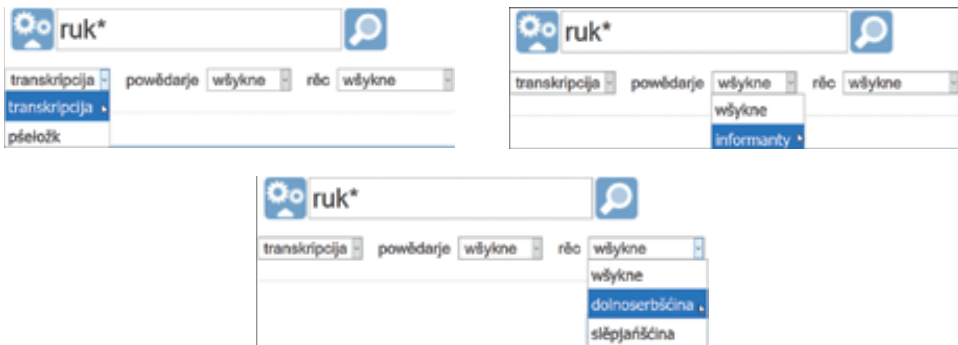
¹³ <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan>.

¹⁴ <https://www.internationalphoneticalphabet.org>.

¹⁵ Dalšna adresa, kótaraž pokazuje direktnje na dolnoserbški material a dokumentěrujo dalšne sobuzěłašerje, jo <https://hdl.handle.net/1839/b7cb7b41-8362-4488-b8cb-86fbfea6c7c7>.

Daty projekta pak su se pśistupnili z pomocu wósebnego wużywaŕskega interfa-
 cja teke pód adresu <https://dolnoserbski.de/dobes>. How móžo se material lažko
 a komfortabelnje pšepytaš. Pytaŕski interface póbitujo wšake opcije: Pytaš móžo
 se za serbskimi (pytanje we wobłuku transkripcije), ale tejerownosći za nimskimi
 formami (pytanje we wobłuku pšeložka). Jo móžno nastajís, lěc pyta se jano w rěcy
 nagrawanych informantow, abo teke we wugronjenjach eksploratorow. Dalšna op-
 cija rezultěrujo z fakta, až su se mimo dolnoserbskich tekstow dodatnje do projek-
 ta zapšimjeli nagrawanja z pasma pšechadnych dialektow mjazy górno- a dolno-
 serbšćinu (głownje slěpjaŕskega dialekta): Jo móžno, wuzwólwaš mjazy pytanim
 we wšykných rěcných wariantach, jano w cysto dolnoserbskich tekstach abo jano
 w slěpjaŕském dialekće. Pytaš móžo se za konkretnymi formami, ale teke z pomocu
 zastupujucych symbolow (wildcardow)¹⁶. Gaž pišo se pytany wuraz mjazy nakós-
 nyma smužkoma, mógu se teke wużywaš regularne wuraze (regular expressions)¹⁷.

Wobraz 2: Pytaŕske opcije pśistupa pód <https://dolnoserbski.de/dobes>

Pytanje wunjaso lisćinu rezultatow, kótaraž reprezentěrujo tekstowe pasaže, w kótarychž pytany wuraz se namakajo. Lisćina wopšimjejo slědujuće elementy: městno a datum nagrawanja¹⁸, informaciju wó tom, lěc słuša pasaža k rěcy informanta abo eksploratora, transkripciju pasaže, w kótarejž jo pytany wuraz wuzwignjony, a pšeložk pasaže. Wušej tego jo z tłocenim symbola głosnika móžno, pasaža direktnje słušaš. Městno a datum fungěrujotej ako link, kótaryž pokazuju na transkripciju konkretnego interviewa. Tam jo móžno, se wó konteksće daneje pasaže informěrowaš. Wušej tego pódawaju se informacije wó głowných temach nagrawanja a jo móžno, cełe nagrawanje słušaš.

¹⁶ Pód adresu <https://dolnoserbski.de/dobes/pomoc> su pytaŕske opcije dokradnej wopisane.

¹⁷ Regularny wuraz `/ru[kc].*/` namakajo mj. dr. formy ako *ruk*, *ruka*, *ruki*, *ruku*, *ruce*.

¹⁸ Jolic eksistěrujo za samski datum a za samske městno wěcej nagrawanjow, pódajo se w spin-koma dodatnje licba, ako identifikěrujo konkretne nagrawanje, na pš. Hochoza, 2011-12-02 (2).

Wobraz 3: Wurěžk lišćiny rezultatow za pytany wuraz ruk*

Napšašowanje »ruk*«, wuslědk 1-25 wót 188.

Trjebin, 2011-10-05, INF

te něntejške pooly, te [...] plahowali, tak co, až se tak [...], nještychaj! jenož, dyž jednu pšimjoš abo tak oder jare skoknje se äh rukami ...

Die jetzigen Bienen, die hat man gezüchtet, sodass sie nicht weiter stechen, nur, wenn man eine gegriffen hat oder sehr sprunghaft mit dem Händen ...

Chóšebuz, 2011-10-19, INF

smy krydnuli kórbick do ruki

wir kriegten ein Körbchen in die Hand

Chóšebuz, 2011-10-19, INF

zez kreissägu jo se te pšawe äh wót teje pšaweje ruki te styri palce äh wótrězal

mit einer Kreissäge hat er sich die rechte ... Von der rechten Hand die vier Finger abgeschnitten

Majberk, 2011-11-04 (1), EXP

a pón, ähm a sčó to pón z ruku seli abo južo z mašinu?

Und dann, haben Sie das dann mit der Hand gesäht oder schon mit der Maschine?

Majberk, 2011-11-04 (1), INF

no z ruku pjerwjej, z ruku seli, jo. pušćali to pón.

na mit der Hand früher, mit der Hand gesäht, ja. Fallen lassen das dann.

Majberk, 2011-11-04 (1), INF

pón woko/ z kopawku a, a z ruku wuplaš ten cely zagon, nic ga?

dann mit der Hacke und, und mit der Hand jitten das ganze Ackerbeet, nicht wahr?

Tak pšistupnjony material zmóžnja linguistiske slěženja na wšych móžnych pó-lach: Móžne su na pšikład studije k wugronjenju¹⁹, k (nic jano) dialektalneje leksice, k morfologiji a syntaksy. Slědujucy wótrěžk pokazujo na zaklaže gropneje analize jadnučkego nagrawanja, až jo material teke gódny, aby frazeologi z njogo pócerali.

Wuzwólone pšikłady frazeologije w nagrawanju FKT-001

Wšykne slědujuce pšikłady póchadaju z nagrawanja FKT-001²⁰. Nagrawało jo se 15 IV 2015 w Strjažowje. Informant FKR jo se 1929 narožil w toš tej jsy a jo wětšy part swójeje žywjenja tam pšebywał. Za cas nagrawanja jo był 86 lět stary. Jogo mamina rěc jo dolnoserbšćina, mimo togo jo za cas nagrawanja ako dwójorěcny powědař wobkněžył nimšćinu.

¹⁹ Material awdijowego korpusa jo na pšikład był wažny zakład pši slěženju glědajucy na dolnoserbšku ortoepiju (pšir. Kaulfürst 2019) a za skerjej na praksu wusměrjony, didaktiski internetowy bok wó dolnoserbškem wugronjenju, ako jo pšistupny pód adresu <https://dolnoserbški.de/wugronjenje>.

²⁰ Direktny link: <https://hdl.handle.net/1839/00-0000-0000-0021-AE06-5> resp. <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/237/0001>. Nagrawanja su powšyknje zanonymizěrowane. Skrotconka FKT stoj za eksploratora.

Wobraz 4: Wurěžk transkripcije celego nagrawanja

🔊 **SLUCHAŠ CELE NAGRAWANJE (2:52:41)**

Głowne temy: slédne zmakeanje, kócki, kury, rěc, awta, nakupy, dwě kjarcmje, biše, kontakty z drugimi jsami, NDR, lokalne nalogi, šula, LPG, lokalny policist, susedy, foto, žywnjenje a žěło sotšy, twarjenje, žywnjeńske kosty, góla, burske žěło, góscól, rucne žěło, familija, bajka, tšojenje wokolo samsemordarstwa, piše, kurjenje, telewizija, balokopanje, konflikty z měšćanarjami, strowje, jěza, rěcny wobrot a gronka, zwěrjeta, drogowanje, garony a druge ptaški, skótné gójce, pšiwěra, chórósci, druge luže, politika, 1. apryla, žorty, wójna, mjenja dwórow a luži, wino, religija, namóc, wobjed.

INF1 = ?; INF2 = muski, 86 lět, rodne městno: Strjažow; EXP = eksplorator

« SLĚDK

🔊 INF2 nee, ku nam pšizo pjakař, z nas, naš pšizo, to jo jaden Pólak. how pšizo, ak z tym awtom jězdži wokolo, pšedawa.
Nein, zu uns kommt ein Bäcker, das ist ein Pole. Der kommt her und fährt mit seinem Auto umher und verkauft.

🔊 INF2 ten pšizo bis von Pinnow.
Der kommt bis von Pinnow.

🔊 EXP hmm, tak daloko.
Hmm, so weit.

🔊 INF2 bis von, wót tak daloka pšizo ten how pšedawat. na górach jo pjakarnja.
Von so weit her kommt der her, um zu verkaufen. In Guhrow ist eine Bäckerei.

🔊 EXP hmm.
Hmm.

🔊 INF2 äh Górsański pjakař, a Gólbinje jo teke pjakarnja, te pšidu wšyknje how ... also how jo pjekarjow, a na srjodu pšizo flejšař.
Der Guhrower Bäcker, und in Gulben befindet sich auch eine Bäckerei, die kommen alle her ... Also hier gibt es genügend Bäcker und mittwochs kommt der Fleischer.

Tekst wopšimjejo wušej 20 000 tokenow. Licba rozdžělnych słownych formow (types) wucynijo něži 2800, z nich jo pšibližnje 700 njestandardnorěcnych. Powědař wobchada suwerenje ze swójeju mamineju rěcu. Pši tom nadpadnje wjelika licba rěcnych elementow, kótarež póchadaju z nimšćiny abo su pšez pósřednjenje nimšćiny do (jogo) dolnoserbšćiny pšišli. Spektrum sega pši tom wót dawno etablěrowanych póżyconkow (na pš. *lazowa*²¹ ‘cytař’) až k *ad hoc* zasunjonym citatam z nimšćiny. To jo typiski zjaw za aktualnu dialektalnu dolnoserbšćinu. Casy wustupuju w FKT-001 indigena leksika paralelnje k póżyconej. Tak stoj fraza *to njej tak einfach*²² (‘to njejo tak jadnore’) *pšisamem direktnje pódla to njej gänzlich tak lažko*²³ (‘to njejo zewšym tak jadnore’)²⁴.

²¹ Na pšikład how: <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/237/0441>.

²² <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/237/1082>.

²³ <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/237/1084>.

²⁴ Dej se na to pokazaš, až njejo indigene słowo *lažko* dotychměst w dwójorěcnych (dolnoserbško-nimskich a nimsko-dolnoserbških) leksikografiskich žrědłach nimskemu *einfach* pširědowane a wustupuju w nich jano ako ekwiwalent za (w někotarych kontekstach do dalokeje měry synonymne) *leicht*.

Mimo jednosłowneje leksiki nimskego póchada wużywa FKR rowno tak samorozymliwje teke wěcejšlowne wuraze a frazeologizmy nimskego póchada. Pla wšakich drje jedna se wó *ad hoc* citaty, pla drugich se zdajo, až su ako kšute jadnotki w dolnoserbškem rěcnem systemje informanta zakórjenjone.

W slědujućem pśedstajaju se konkretne wuzwólone pśikłady frazeologizmow w teksće FKT-001. Pši tom pokazuju se eksemplariski teke take nimskego póchada a take, w kótarychž su słowa nimskego frazeologizma morfologiski adaptěrowane. Wustupuju teke hybridne frazeologizmy, w kótarychž narownajo se na pš. słowo spóćetnje nimskego frazeologizma ze serbskem. Mjazy frazeologizmami, w kótarychž wużywa se do dalokeje měry indigeny serbski słowoskład, jo teke rěd kalkow resp. paralelnych frazeologizmow. Někotare z nich su drje rozšyrjone we wjelich rěcach.

Dalokož móžno pśedstajaju se frazeologizmy pó slědujućej šemje:

(cysło) *originalny citat z FKT-001* {pokazka na žrědło}²⁵
zakładna (słownikowa) forma frazeologizma (♦)²⁶ (ewentualnje pokazka na nimsku wariantu abo bliski nimski frazeologizm)
‘wóznamowa definicija w dolnoserbškej rěcy’
‘wóznamowa definicija w pólskej rěcy’.

Jadnorosći dla pódawaju se frazeologizmy chronologiski, rozmjej pó rěže tak, ako wustupuju w teksće FKT-001.

(1) *to bžo tak wóstaš na stare dny* {.../0004}
na stare dny (pšir. nimski: auf die / seine / meine / ... alten Tage)
‘we wusokem starstwje’
‘w starszym wieku, na starość’

(2) *klěb njekšě wěce ... ab und zu raz krydnu* {.../0058}
ab und zu²⁷ (♦)
‘wótergi, casy’
‘czasami’.

²⁵ Pokazka na žrědło pódawa se mjazy kśidlatyma spinkoma w skrotconej formje. Adresa <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/237/0058> pšikrotcyjo se na {.../0058}. Přědny žěl adrese wóstanjo stawnje njezměnjony. Slědne styri cyfry se pólěguju stawnje na přědnu sekwencu teksta, kótaraž se na wótpowědnem boce pokazujo.

²⁶ Fakultatiwny symbol (♦) pokazujo na to, až njejo dany frazeologizm (w konkretnej formje resp. z tym wóznamom) w leksikografiskem materialu pód <https://dolnoserbški.de> hyšći zregistrěrowany.

²⁷ Pó transkripciskich pšawidłach korpusa maminorėčneje dolnoserbšćiny (pšir. Bartels, Thorquindt-Stumpf 2013: 51 sl.) pišu se młoge pólžyconki how (tak ako w analizěrowanem materialu) pó nimskej wašni (*zu* město zeserbšćonogo *cu*).

Pytanje za wurazom „ab und zu“ (z pazorkami) w korpusu maminorčneje dolnoserbšćiny pokazuju, až jo toś ten frazeologizm w slědnej generaciji maminorčnych powědarjow rozšyrjony a zatwarja se mimo wobgranicowanja do howacej dolnoserbskich sadow. Pódobnje jo z frazeologizmom pód dypkom (4).

(3) *tak unter der woche abol na sobótu* {.../0155}

unter der Woche (♦)

‘wót pónježelego do pětka’

‘od pondziálu do piátku’

(4) *to jo pón nach und nach wordowało wšyknó hynac napórane* {.../0174}

nach und nach (♦)

‘póněcom, pómałem’

‘stopniowo’

(5) *tog som wuknuł ja znaš* {.../0240}

někogo / něco znaš wuknuš (♦) (pšir. nimski: kennenlernen)

‘někogo / něco póznaš’

‘pozna(wa)ć kogoś / coś’.

Kalkowanje nimskego *jemanden / etwas kennenlernen* ako *někogo / něco znaš wuknuš* jo dosć zajmny a w dialektalnej dolnoserbšćinje (a teke górnoserbšćinje) dosć rozšyrjony zjaw, což se teke wótblyščuju w korpusu maminorčneje dolnoserbšćiny.

(6) *te su (...) se sami wzeli to žywjenje* {.../0280}²⁸

wzeš se to žywjenje (pšir. nimski: sich das Leben nehmen)

‘wugbaš sebjemordarstwo’

‘popelnić samobójstwo’.

Wužywanje formy spóčetnego demonstratiwnego pronomena ako artikel jo (teke zwenka how citěrowanego frazeologizma) typiski zjaw dialektalneje serbšćiny. Wóno jo było teke w staršem pismojstwjje rozšyrjone. Pó 1945 jo był toś ten nałog pšez puristiske naglědy do dalokeje měry ze standardneje rěcy wupórany. Wót 1980tych lět, rozmjej z pšiběrajucej tendencu k liberalizěrowanju standardneje rěcy, se toś ta wósebnosć ludoweje rěcy w tekstach zasej šyri.²⁹ Samski fra-

²⁸ W FKT-001 wužywa FKR samski frazeologizm hyšći dalšne tši raze: {.../1015, 1037, 1043}.

²⁹ Na pšikład namakajo se w aktualnem nimsko-dolnoserbskem internetowem słowniku doklad frazeologizma *wzeš se to žywjenje* z wužywanim formy *to* w funkciji artikla: *Wón jo wopytal sebję to žywjenje wzeš* (https://dolnoserbski.de/dnw/woerterbuch/leben_g).

zeologizm wustupujo pak teke w dialektalnej serbšćinje mimo artikla, pširownaj na pšikład *jo, młoge su se wzeli žywjenje*³⁰.

(7) *młoge pšizo mě tak do głowy, wěš?* {.../0305}
někomu do głowy pšis (pšir. nimski: jemandem in den Kopf kommen)
‘domysliš se na něco, měš ideju’
‘przyjść na myśl’

(8) *a ten jo jěł až do riši pó kólasu* {.../0322}
jěš (hyš, gnaš, ...) ³¹ až do riši (♦) (pšir. nimski: bis zum Arsch der Welt³²)
‘jěš (hyš, gnaš, ...) do wjelgin zdalonego, bližej njedefiněrowanego cela’
‘jechać (iść, ...) gdzieś bardzo daleko, w nieokreślone miejsce’

(9) *ten a ten žeń* {.../0410}
ten a ten (žeń, ...) ³³ (pšir. nimski: der und der [Tag, ...])
‘wěsta, bližej njespecificěrowana wěc resp. wósoba’
‘niekonkretna rzecz lub osoba’

(10) *starki jo pšec gronił, pfluguj, heguj a pfluguj to zbóžko* {.../0782}
někogo/něco hegowaš a pflugowaš (♦) (pšir. nimski: hegen und pflegen)
‘wó něco/někogo se intensiwnje staraš’
‘intensiwnje się opiekować czymś/kimś’

(11) *z tym wujkom rybach smej bylej* {.../0870}
w³⁴ rybach byš (♦)
‘ryby łojš’
‘łović ryby’

³⁰ <https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/092/0483>.

³¹ Samski frazeologizm jo dokłažony w FKT-001 hyšći raz: *nět jědu až do riši* {.../1173}. Samski informant (FKR) wužywa jen z drugim werbom teke w dalšnem nagrašu: *ow, pón sy lěšel [sic] až do riši* (<https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/026/1173>).

³² Glědajucy na dalšne dolnoserbške frazeologizmy, kótarež wopšimjeju sekwencu *do riši* (pšir. <https://dolnoserbški.de/nrs/pytanje?wuraz=riši>) a na strukturelne rozdžěle (*do – bis zum*), njejo drje notne, interpretěrowaš dolnoserbški frazeologizm ako pšikrotcony pšeložk nimskego.

³³ W korpusu maminorėcneje dolnoserbšćiny dajo mj. dr. hyšći dokład *ten a ten psalm* (<https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/124/0108>). Cesćej wšak wustupujo w celkownem korpusu maminorėcneje dolnoserbšćiny njerozšyrjony frazeologizm *ten a ten* z wóznamom ‘wěsta, bližej njespecificěrowana muskeca wósoba’, na pš. *to jo ten a ten gótował* (<https://dolnoserbški.de/dobes/tekst/036/0869>).

³⁴ Fonetiski jo prepozicija *w how nima*. Wóna se togodla pó transkripciskich regulach za korpus maminorėcneje dolnoserbšćiny (pšir. Bartels, Thorquindt-Stumpf 2013: 51) w transkripcie njepišo. W słownikowej formje pak se wóna how weto pišo.

(12) *trajda ga dej byś tek zasej seta a wšo* {.../1022}
 a wšo (♦) (pšir. nimski: und alles)
 ‘a dalšne take / pódobne wěcy’
 ‘i tym podobne’

(13) *jo, młogi³⁵ raz krydnuł nawumjetowane* {.../1069}
 młoge/młogi raz (pšir. nimski: manchmal, manches Mal)
 ‘casy, wótergi’
 ‘czasami’.

W dypku (12) wobspomnjony frazeologizm *a wšo* wužywa FKR w FKT-001 ze samskim wóznamom teke w reduplicěrowanej formje.

(14) *tykańc a wšo a wšo* {.../1089}
 a wšo a wšo (♦)
 ‘a dalšne take / pódobne wěcy’
 ‘i tym podobne’

(15) *ze wšyknym ženu, gaž jim riš zabólijo, duchteroju* {.../1189}
 gaž někomu riš zabólijo (♦)
 ‘njenotnje, dla lapalije’
 ‘niepotrzebnie’

(16) *ga ten bur ženjo? gaž ma głowu pód pažu* {.../1192}
 głowu pód pažu měš (♦) (pšir. nimski: den Kopf unterm Arm tragen)
 ‘byś wjelgin chóry’
 ‘być bardzo chorym’

(17) *ja mam to grono nět!* {.../1275}
 to grono měš (pšir. nimski: das Sagen haben)
 ‘byś w poziciji rozkazowaš’
 ‘mieć wplyw na coś/kogoś, decydować o czymś’

(18) *tam bžomy musaš tu³⁶ móšynku wócynjaš* {.../1403}
 tu móšynku wócynjaš (♦) (pšir. nimski: den Geldbeutel aufmachen)
 ‘(wjele) (za)płašiš’
 ‘(dužo) (za)płacić’

³⁵ W transkripciji stoj pó žinsajšnej standardnej rěcy *młogi* město realizěrowanego, dialektalnego *młoge*.

³⁶ Pširownaj komentar pód pšikładom (6).

(19) *gaž njebžo to a to pasěrowaś* {.../1437}
 to a to (♦) (pšir. nimski: das und das)
 ‘wěsta, bližej njespecificěrowana wěc’
 ‘niekonkretna rzecz’

(20) *to su fararjowe gólbje* {.../1457}
 fararjowe gólbje³⁷ (♦) (pšir. nimski: Pfarrers / Pastors [schwarze] Tauben³⁸)
 ‘karwony’
 ‘wrony’.

FKR pódajo na toś tom městnje direktnje sam wujasnjenje frazeologizma, gronjocy: *ja pšec gronim, gaž karony leše, fararjowe gólbje leše* {.../1458}

(21) *jo wordował ten kuždy na, za apryl póslany* {.../1587}
 za³⁹ apryl póslany wordowaś (pšir. nimski: in den April geschickt werden)
 ‘staś se wopor aprylskego žorta’
 ‘stać się ofiarą żartu primaaprilisowego’

(22) {NN} *jo endlich chyšila tu flintu* {.../1726}
 tu⁴⁰ flintu chyšić (♦) (pšir. nimski: die Flinte ins Korn werfen)
 ‘rezygněrowaś, se powdaś’
 ‘zrezygnować, poddać się’

(23) *junge, junge, to jo było ...* {.../1767}
 junge, junge (♦) (pšir. nimski: Junge, Junge)
 ‘wuraz zažiwanja, njewóli’
 ‘wyrażenie zdziwienia, oburzenia’

(24) *ta jo była wěc ak dumm* {.../1824}
 wěc ak dumm (♦) (pšir. nimski: mehr als/wie dumm⁴¹)
 ‘wjelgin głupy’
 ‘bardzo głupi’.

³⁷ Forma *gólbje* wótpowědujo pisnorėcnemu *golubje*.

³⁸ W nimšćinje póšėgujo se frazeologizm skerzej na druge ptaški, rozmjej (pšeważnje) na kawku a rědšej na wrona (pólski: kruk). To sugerěrujo nanejmnjej internetowe pytanje z pytańskeju mašinu, na pš. za gronidłami *Pastors Tauben* resp. *Pfarrers Tauben*. Ewentualnje póšėgujo se frazeologizm powšyknje na *corvidae* (wronate ptaški).

³⁹ W originalnem citaše korigěrujo FKR spóčetne *na* na *za*. Pódobny frazeologizm, kótaryž wobkšušijo, až słuša prepozicija *za* ku frazeologizmoju, wużywa informant teke na drugim městnje: *ten jo za aprylom póslany* {.../1607}.

⁴⁰ Pširownaj komentar pód pšikładom (6).

⁴¹ Forma *mehr wie dumm* jo wuraznje dialektalna resp. regionalnje wobchadnorėčna.

Njeflektěrowana forma *dum(m)* jo typiska za dolnoserbske dialekty. Toš ta forma njejo w słownikach dotychměst zapisana. Město njeje namakajo se w nimsko-dolnoserbskem internetowem słowniku (ale jano w psikładach pód nimskima gronidloma *dumm* resp. *Pille*, nic ako ředowny ekwiwalent) dalšna pōžyconka na zaklaže nimskego *dumm*, kōtaraž pak se normalnje dekliněrujo: *dumny*.

(25) *wjele sy musał z głowy {.../2113}*
 z głowy (psir. nimski: aus dem Kopf)
 ‘ze spomnješa’
 ‘na pamieć’.

Wušej togo namakaju se w teksće FKT-001 teke wšake rymowanki resp. gronka. W jadnom směše se wobydlarje susedneje jsy: *Brjazynarje z gownom zupu warje {.../0195}*. Druge se pōšěgujo na familijowe mě (kōtarež jo datowego šćita dla anonymizěrowane): *{NN}⁴² zabij bycka {.../1888}*. Dalšne referěrujo na pōwołanje: *kopšar wari muku z tej kopšowatej ruku {.../0302, .../0304, .../1846}*.

Gropna analiza teksta FKT-001 glědajucy na frazeologizmy pokazujo, až jawi se w korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny (pō žělach leksikografiski hyšći njezregistrěrowany) frazeologiski material, kōtaryž mógał a dejał byš žřědlo za pšeslěžowanje dolnoserbskeje (nic jano dialektalneje) frazeologije. By było gōdne, celkowny material systematiski pšejš, frazeologizmy zidentificěrowaš a klasificěrowaš, jich wōznamy zwěšćiš a je leksikografiski wopisaš. Pši tom jo mimo cwiblowanja zajmne pšašanje, kak funkcioněrujo z drugeje rěcy pōžycone frazeologizmy w dwōjorěcnem konteksće. Pšistupnjenje materiala w interneše pód adresu <https://dolnoserbski.de/dobes> jo dobra gōžba za zajmowanych frazeologow, aby se dłymjej z dolnoserbskeju frazeologiju zabrali.

Internetowe žřědla (slědny raz wōtwołane 24 I 2020)

<https://archive.mpi.nl> („The Language Archive“ Instituta Maxa Plancka za psycholinguistiku w Nijmegenje)

<https://dolnoserbski.de> (dolnoserbske rěcne resurse Serbskego instituta)

<https://hdl.handle.net/1839/00-0000-0000-0021-AE06-5> (persistentny identifier w nastawku bližej pšedstajonego teksta FKT-001 w „The Language Archive“)

<https://hdl.handle.net/1839/b7cb7b41-8362-4488-b8cb-86fbfea6c7c7> (persistentny identifier dolnoserbskich rěcnych resursow w „The Language Archive“)

<https://kontext.korpus.cz> (boki Českego národneho korpusa, pšistupnje teke žěl dolnoserbskego tekstowego korpusa)

⁴² Anonymizěrowane mě rymujo se na slědne słowo gronka *bycka*.

<https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan> (software ELAN za kompleksne anotěrowanje wیدهjowych a awdijowych resursow)

<https://www.internationalphoneticalphabet.org> (bok wó mjazynarodnem fonetiskem alfa-beše [IPA])

SUMMARY

THE TEXT AND SPEECH CORPUS OF NATIVE LOWER SORBIAN AS A SOURCE FOR RESEARCH ON LOWER SORBIAN DIALECTAL PHRASEOLOGY

This paper deals with the (dialectal) phraseology of Lower Sorbian, a highly endangered language currently spoken by fewer than 500 native speakers. It first introduces the Language Portal of the Cottbus department of the Sorbian Institute dolnoserbski.de. It goes on to present one module of this portal as a resource for linguistic research: a text and speech corpus of native Lower Sorbian containing 100 hours of speech recordings of the last generation of native (mostly dialect) speakers that have been transcribed and subsequently translated into German. These recordings can therefore be searched/accessed in both languages. In some selected parts a translation into English and a phonetic transcription using International Phonetic Alphabet (IPA) is also available. In order to demonstrate the value of this material for phraseological studies and to stimulate further research, this paper then quotes selected phraseologisms from one of these recordings. Many of them have not yet been lexicographically registered. As this paper shows, the direct use of phraseological units of German origin is a special feature of such dialectal texts and, more generally, that the use of phraseologisms in bilingual or multilingual contexts is a promising field of research in linguistics.